

İnhisarlar İdaresi Umumi Müdürlüğünün Kayıt Dışı Ekonomiyle Mücadelesi: Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü Örneği (1925-1950)

Mustafa DAĞ¹

Öz

1925 yılında Reji İdaresinin lağvedilmesiyle birlikte Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nde tütün alanında yeni bir dönem başlamıştır. 1923 yılında Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle birlikte millileştirme politikaları hız kazanmıştır. Millileştirme politikasının uygulandığı alanlardan biri de tütün ekonomisi olmuştur. Tütün ekonomisinde millileştirme politikasının uygulandığı illerden biri de Urfa olmuştur. 1883 ile 1925 yılları arasında Reji İdaresinin denetiminde olan tütün 1925 ile 1950 yılları arasında devlet tekeli olarak nitelendirilebilecek İnhisarlar Umumi Müdürlüğüne bağlı olan Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğünün denetimine girmiştir. Bu bağlamda bu çalışmada müdürlüğün kuruluş süreci, tarihsel gelişimi, tütün ve sigara sektöründe meydana gelen kayıt dışı ekonomi faaliyetleri ele alınacaktır. Ayrıca Cumhuriyet'in ilk yıllarında hizmet veren Urfa İnhisarlar İdaresi Tütün Atölyesinin kaçakçılıkla mücadelesi ve ekonomiye olan yansımaları istatistikî veriler ışığında değerlendirilecektir. Konu incelenirken, Reji İdaresinden devlet inhisarına geçen tütünde kaçakçılık faaliyetlerindeki gelişmeler göz önünde bulundurularak hazineye olan katkısı değerlendirilmeye çalışılmıştır. Çalışmada kaynak olarak Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Cerideleri, Türkiye Cumhuriyeti Resmi Gazetesi, yerel basın yayın organları, yazılı kitap, tez ve makaleler kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İnhisarlar İdaresi Umumi Müdürlüğü, Urfa İnhisarlar İdaresi, Tütün, Kayıt Dışı Ekonomi, Kaçakçılık.

¹ Arş. Gör., Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Osmanlı Müesseseleri ve Medeniyeti Tarihi 100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri, mustafadag@harran.edu.tr, ORCID: 0000-0003-4571-8115.

The Struggle of the General Directorate of Monopolies Against Informal Economy: The Case of the Directorate of Urfa İnhisarlar Tobacco Workshop (1925-1950)

Abstract

With the abolition of the Reji Administration in 1925, a new era began in the field of tobacco in the Republic of Turkey. With the proclamation of the Republic in 1923, nationalization policies gained momentum. One of the areas where the nationalization policy was applied was the tobacco economy. Urfa was one of the provinces where the nationalization policy was implemented in the tobacco economy. Tobacco, which was under the control of the Reji Administration between 1883 and 1925, came under the control of the Urfa İnhisarlar Tobacco Workshop Directorate between 1925 and 1950, which was affiliated to the İnhisarlar General Directorate, which can be described as a state monopoly. In this context, in this study, the establishment process of the directorate, its historical development, informal economy activities in the tobacco and cigarette sector will be discussed. In addition, the fight against smuggling of the Urfa Monopoly Tobacco Workshop, which served in the first years of the Republic, and its reflections on the economy will be evaluated in the light of statistical data. While examining the subject, it has been tried to evaluate its contribution to the treasury by considering the developments in smuggling activities in tobacco, which has passed from the Reji Administration to the state monopoly. In the study, Prime Ministry Republican Archive, Prime Ministry Ottoman Archive, Turkish Grand National Assembly Minutes, Official Gazette of the Republic of Turkey, local media organs, written books, theses and articles were used.

Keywords: General Directorate of Monopoly Administration, Urfa Monopoly Administration, Tobacco, Informal Economy, Smuggling.

Extended Abstract

Subject and Scope of the Research: The study covering the years between 1925 and 1946 focused on the organization of the Urfa Monopoly Administration Tobacco Workshop Directorate in Urfa and the informal economy in the area of tobacco and cigarettes in the region, in other words, the struggle against smuggling. As in the last years of the Ottoman Empire, the main reasons for smuggling in Urfa in the first years of the Republic are the fact that the people see smuggling as a source of livelihood, the directorate sells at a high price, and it is the border region of the province. Since the organization of the Directorate in Urfa took place in 1925, the establishment date of the administration was taken as a criterion in determining the starting date of our study. In addition, the fact that the Directorate continued its activities under the name of Urfa İnhisarlar Tobacco Workshop Directorate until 1946 was the determining criterion in limiting the area of interest of our study between 1925 and 1946. In terms of spatial, the regions connected to Urfa and its province were selected. The study is handled under two main headings. In the first title, the organization and administrative structure of Urfa İnhisarlar

Tobacco Workshop is discussed. Under the second title, the focus is on the measures taken to prevent smuggling activities in the region.

The purpose and method of the study; Between 1925 and 1946, the natural results of tobacco, which was one of the important income items in terms of the city's economy, were taken under control by the Urfa Inhisarlar Tobacco Workshop Directorate. It will be tried to determine what are the problems that these results have caused in terms of social, economic and security in general. In addition to the prohibitive and restrictive policies implemented by the directorate, security weakness, seeing the informal economy, which the public describes as smuggling, as a source of livelihood, the high price policy of the administration and the fact that the city is located in the border region have led to an increase in smuggling activities. In this context, In order to determine the developments and problems in terms of social, economic and public order among the people of Urfa, answers were sought to some questions. In particular, what was the reaction of the people to the restrictive and high price policy of the directorate? What are the areas where smuggling activities are intense? What are the developments that cause the increase in smuggling activities? What are the measures taken by the Directorate to prevent smuggling? Within this framework, answers to these problems were sought.

Research Resources: Among the main sources of the study are the Presidency Ottoman Archive, Presidential Republic Archive, Local and National Press and copyrighted works are included. In addition to these sources, the provincial yearbooks and the Grand National Assembly of Turkey Minutes were also among the sources utilized. While discussing the measures taken by the Directorate within the framework of its organization in the region and its fight against smuggling, 27 archive documents from the collections in the Prime Ministry Ottoman Archive, 3 documents from the collections in the Prime Ministry Republican Archive, 1 document from the Grand National Assembly Records, local newspapers Akgün, Urfa Postası, Yeni Işık and Yenilik newspapers, national newspapers. In addition to the National and Official Gazettes, copyrighted works were used from the press.

Findings obtained as a result of the study: Tobacco, which has been under the control of foreign capital since 1883, was taken into state monopoly in 1925 in accordance with the agreement between the Reji Administration and the Turkish Government. Smuggling activities could not be prevented due to the fact that tobacco was the border city of the region during the period of the Monopoly Administration as it was during the period of the Urfa Regiment Directorate. Despite all the measures taken against the informal economy in the region, it was determined that smuggling could not be completely eliminated. Although the income from tobacco products has increased from year to year, it has been determined that informal economy activities continue due to smuggling activities. Among the regions where smuggling is intense, especially in Urfa, besides the border regions, regions such as Birecik district, Nizip township, Germuş village, Harran district, Cülmen village, Tatar village, Cülap and Paşabağlar villages can be given as examples. With the state control of the tobacco

monopoly, the tobacco workshop, which remained from the Regie period and continued its activities with insufficient facilities, was restructured and equipped with modern machines, together with the rational work carried out throughout the country and the accepted laws. Measures and measures have been taken within the framework of the fight against smuggling. In this way, it was tried to increase the contribution to the national economy by increasing tobacco production and sales in Urfa.

Giriş

Avrupalı ülkeler tarafından Tabacco² olarak isimlendirilecek tütün, (Seydioğulları, 2010: 1; Yilgür, 2015: 145-146; Bluhm, 2019: 40-44) 1492 yılında Amerika kıtasında keşfedilip 17. Yüzyılın başlarında Osmanlı İmparatorluğu'na giriş³ yapmıştır (Benek ve Baydemir, 2019: 43; Türkiye'de Tütüncülük, 1986: 17). Kısa zamanda Osmanlı İmparatorluğu'nda tütün üretiminin ve tüketimin yaygın hale gelmesi bu alanda vergilendirmelerin yapılmasını zorunlu kılmıştır. Bu doğrultuda *Gümrük Resmî* adıyla ilk defa tütün ekiminin vergiye tabi tutulması Sultan II. Selim dönemine denk gelmiştir. Toplanan vergiler bir dönem mültezimler aracılığı ile tahsil edilmiştir. Tütün arazilerinin mültezimlere devredilerek işletilmesi uygulaması 1868 yılı Sultan Abdülaziz dönemine kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra ise vergilerin toplanması görevi gümrük dairelerine devredilmiştir. Bu dönemlerde elde edilen gelirler 250,000 lira varidata ulaşmıştır.⁴ 1871 yılına gelindiğinde ise tütünün işletilme hakkı hükümete yıllık olarak 400,000 lira vermek şartıyla Hristaki kardeşler olarak bilinen Zoğrafos ile Mösyö Zarifi ismindeki iki Rum bankere verilmiştir.⁵ Ancak uygulanan tüm faaliyetlere rağmen istenilen başarı elde edilememiştir. Altı aylık süreçten sonra imtiyazlarına 1872 yılında son verilmiştir. Böylece tütün alanında özel tekelleşme denemesi başarısız olmuştur.⁶

Osmanlı İmparatorluğu'nda ilk devlet tekeli girişimi 1872 yılında Mahmut Nedim Paşa'nın sadareti döneminde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda, 10 Kasım 1872 tarihinde tütün devlet inhisarı altına alınarak *İdare-i İnhisariye-yi Duhan* adıyla bir teşkilat oluşturulmuştur (Yurtoğlu, 2018: 83). İdarenin nazırlığına 7.500 kuruş aylık maaşla Tahir Efendi getirilmiştir.⁷ İlk dönemde başarılı olan idare daha sonra çeşitli sorunlardan dolayı dağılma sürecine girmiştir (Ceylan, 1995: 28-29). Yeni arayışlar çerçevesinde 29 Ocak 1874 tarihinde "*Duhan Resmî Hakkında Nizamname*" adıyla yeni kanunlar hazırlanmıştır (Kazgan, 1984: 1049). Sekiz bölüm ve doksan dört maddeden oluşan bu nizamnameyle tütün ekimi serbest bırakılırken üretimi, tüketimi ve ticareti denetim altına alınmıştır.⁸ Sigara imal eden işyerleri sahiplerinden ise Sarfiyat Resmî adı verilen vergi toplanmaya başlanmıştır. Piyasaya sunulan sigara paketlerinin üzerine bandrol yapıştırılması zorunlu kılındığı için 1882 yılına kadar devam edecek olan bu döneme "*Bandrol*

² Tarihsel süreç içerisinde Nikotina tabucuk, Tabak, Tabaga, Tubbak, sefir otu, kutlu ot, her illeti geçiren ot gibi isimlerle de nitelendirilmiştir (Şen, 2007: 203; Saylan, 2020: 28; En-Nablusi, 2021: 48; Taş, 2007: 557; Gökdemir, 1994: 1-2; Aslan, 2005: 19).

³ Tütünün Anadolu'ya gelişiyile ilgili farklı görüşler öne sürülmüştür. Bu görüşlerden ilki 1598 yılında İngiliz tüccarların gemileri aracılığı ile ilgili olmuştur. Tütünün imparatorluğa giriş tarihiyle ilgili öne sürülen diğer görüşlerde ise Hazretfen Hüseyin Efendi 1598, Kâtip Çelebi 1601 ve Peçevi İbrahim Efendi 1600 yıllarını işaret etmektedir (Karagöz, 2020: 497; Kalaycı ve Öztürk, 2017: 10; Şaik Gökyay, 2008: 38-39).

⁴ Akgün, 25 Nisan 1938: 2; Akgün, 20 Nisan 1938: 2.

⁵ BOA. İ. MMS. Dosya No: 43, Gömlek No: 1755.

⁶ BOA. İ. MMS. Dosya No: 44, Gömlek No: 1815.

⁷ BOA. İ. MMS. Dosya No: 44, Gömlek No: 1836

⁸ BOA. İ. MMS. Dosya No: 48, Gömlek No: 2048

Usulü Dönemi” adı verilmiştir. Bandrol Usulü Dönemi’nde imparatorlukta 294 tütün atölyesi açılmıştır (Doğruel, Doğruel, 2010: 53).

Bandrol Usulünün devam ettiği dönem içerisinde 1879 yılında alacaklı iç borçluların borçlarına teminat olarak gösterilen ürünler arasında tütün de yer almıştır. Bu doğrultuda pul, tuz, ipek, balık avı, alkollü içecekler ve tütünün idaresi hükümet adına *Rüsum-ı Sitte İdaresinin* denetimine on yıllığına işletme hakkı verilmiştir⁹ (Gökdemir, 1994: 27). İdare, 22 Kasım 1879 tarihinde 15 maddeden¹⁰ oluşan “1879 Kararnamesi” ile tütünün de içerisinde bulunduğu bu ürünleri 1881 yılına kadar denetimi altında tutmuştur.¹¹ Başarılı uygulamalar neticesinde tütünün özel sektör tarafından işletilmesine yönelik ikinci girişimde istenilen başarı elde edilmiştir¹² (Çakır, 2019: 26; Keskinkılıç, 1997: 73). Ancak alacaklı dış devletlerin borçlarını tahsil etmeleri amacıyla bu başarıyı da göz önünde bulundurarak içerisinde tütünün de bulunduğu altı ürünün yönetim, Rüsum-u Sitte İdaresinden alınarak 1881 yılında kurulmuş olan *Düyun-ı Umumiye İdaresine* devredilmesi yönünde karar alınmıştır (Dinçer, 1979: 86-87).

Muharrem Kararnamesi¹³ ile *Düyun-ı Umumiye İdaresine* devredilen tütün, (Eroğlu, 2010: 67) 1883 yılında Viyana’da bulunan Credit Anstalt ve grubunun, Berlin’de Banker Bleichroeder ve grubunun (Balkan, 2011: 117) ve Osmanlı bankası ile ortaklarının katılımıyla kurulan *Memalik-i Mahruse-i Şahane Duhanları Müşterekü’l-Menfaa Reji Şirketine* devredilmiştir¹⁴ (Demir, 2019: 423; Keskinkılıç, 2013: 176). İdarenin denetimine giren tütünün 30 yıllık imtiyaz¹⁵ süresi 1914 yılında sona ermiştir. İmtiyazın sona ermesiyle birlikte yeni imtiyaz hakkı tanınmasına olumlu bakılmamıştır. Bunun nedeni ise idarenin uygulamış olduğu politikalar ve halkın hoşnutsuzluğu gösterilebilir. Bu nedenler dikkate alınarak idarenin görevine son verilmiş ve tütünün *Düyun-ı Umumiye İdaresi* tarafından idare edilmesi yönündeki rapor kabul edilmemiştir.¹⁶ Ancak Edirne’nin Bulgarlardan geri alınması amacıyla nakit paraya ihtiyaç duyulması neticesinde¹⁷ (Yaman Öztürk ve Ertürk Keskin, 2013: 111; Ekinci, 2008: 371) Reji İdaresinden borçlanılması üzerine 1914 yılında idarenin imtiyaz süreci 15 yıl daha uzatılarak 1925 yılına kadar tütünün işletme hakkı idarede kalmıştır.¹⁸ Şirket yeni bir

⁹ BOA. Y. A. RES. Dosya No: 4, Gömlek No: 70.

¹⁰ BOA. A. DVN. MKL. Dosya No: 18, Gömlek No: 9

¹¹ BOA. HR. İD. Dosya No: 290, Gömlek No: 50

¹² BOA. Y. A. RES. Dosya No: 4, Gömlek No: 70.

¹³ Kararnamenin hicri 28 Muharrem 1299 tarihinde imzalanmış olmasından dolayı Muharrem Kararnamesi adını almıştır (Sevimay, 1995: 315; Pamuk, 2018: 62).

¹⁴ BOA. HR. İD. Dosya No: 2104, Gömlek No: 6.

¹⁵ BOA. İ. DH. Dosya No: 1295, Gömlek No: 102149; BOA. Y. PRK. ML. Dosya No: 7, Gömlek No: 36; BOA. Y. A. RES. Dosya No: 19, Gömlek No: 56; BOA. Y. A. HUS. Dosya No: 175, Gömlek No: 62.

¹⁶ BOA. MV. Dosya No:165, Gömlek No: 11. BOA. BEO. Dosya No: 4138, Gömlek No: 310288; BOA. HR. İD. Dosya No: 2104, Gömlek No: 56.

¹⁷ BOA. BEO. Dosya No: 4209, Gömlek No: 315610; BOA. BEO. Dosya No: 4203, Gömlek No:315157.

¹⁸ BOA. BEO. Dosya No: 4219, Gömlek No: 316355; BOA. BEO. Dosya No: 4016, Gömlek No: 301197; BOA. İ. MMS. Dosya No: 169, Gömlek No: 22; BOA. MV. Dosya No: 179, Gömlek No: 32; BOA. BEO. Dosya No: 4199, Gömlek No: 314863. BOA. Y. PRK. ML. Dosya No: 14, Gömlek No: 103; BOA. BEO. Dosya No: 4203, Gömlek No: 315158.

şartname hazırlayarak ilgili kurumların bilgilendirilmesi amacıyla telgraf göndermiştir.¹⁹

Millî Mücadele Dönemi'ne gelindiğinde ise yaşanan ekonomik sıkıntıların giderilmesi amacıyla tütün gelirlerinden istifade edilmesi, yürütülen millîleştirme politikasının başlıca hedefi olmuştur. Şehit çocuklarının masrafları ve ilmî kurumların oluşturulması için tütüne konulmuş ek vergilerin 1921 yılında alınmasına devam edileceği açıklanmıştır (TBMM, Zabıt Ceridesi, D. 1, C. 17, S. 7, s. 1). Tütün Rejisinin lağvedilmesi 1923 yılında teklif edilmişse de şartların uygun olmayışı nedeniyle görevine devam etmiştir (TBMM, Zabıt Ceridesi, D. 1, C. 26, s. 316). İzmir İktisat Kongresinde tüm kesimlerin rejinin görevine son verilmesinde aynı fikirde olmaları neticesinde (Ökçün, 1981: 90-93, 360-361; Uzun, 2010: 17) 1925 yılında rejî 4 milyon liraya satın alınarak millîleştirilmiştir. 26 Şubat 1926 tarihinde yürürlüğe girecek olan 558 numaralı kanun ile birlikte tütüne yönelik bütün faaliyetlerin hükümet tarafından yerine getirileceği ilan edilmiştir (TBMM, Zabıt Ceridesi, D. 3, C. 3, s. 165-166). Geçici olarak 1 yılına 26 Şubat 1925 tarihinde “*Tütün İdare-i Muvakkatesi ve Sigara Kâğıdı İnhisarı Hakkında Kanunu*” çıkarılmış ancak süre daha sonra uzatılmıştır.²⁰ Bu kanun çerçevesinde iç tüketime mahsus tütün alımı, satımı, işletilmesi, tütün, sigara imalı ve piyasaya sürülmesi Geçici *İnhisar*²¹ İdaresinin denetimine girmiştir. Bu uygulama, 1930 yılına kadar devam etmiştir (Demirbilek, 2012: 207). 9 Haziran 1930 yılında TBMM tarafından kabul edilen “*Tütün İnhisarı Kanunu*” ise dokuz ana bölüm ve seksen dört maddeden oluşmuştur. Bu kanun çerçevesinde ise Urfa'ya bağlı olan Siverek sınırları içerisinde yer alan Bucak nahiyesi ve çevresinde tütün ekimi yasaklanmıştır (TBMM. Zabıt Ceridesi, D. 3, C. 20, S. 1531). 28 Haziran 1930 tarihinde ilan edilmiş 1701 numaralı kanunla birlikte “*Tütün İnhisarlar İdaresi*” adıyla kalıcı bir idare kurularak tütün idaresinde kurumsallaşma süreci başlamıştır (Resmî Gazete, S. 1531, s. 9153-9159).

Cumhuriyetin ilk yıllarında 29 Aralık 1931 tarihinde *Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti Teşkiline Dair Kanun* ile Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti kurularak tütün, bu vekâlete bırakılmıştır (TBMM, Kanunlar Dergisi, D. 4, C. 11, s. 35). Tütün tekeli için kurulan *Tütün İnhisarlar İdaresinin* hazırlamış olduğu beş bölüm ve seksen bir maddeden oluşan “*Tütün İnhisarlar Nizamnamesi*” 27 Nisan 1932 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir.²² Bu kanunla birlikte tütün üretimi ve ticareti üzerindeki yabancı sermaye tamamen kaldırılarak devlet denetimine alınmıştır (Resmî Gazete, S. 2100, s. 1421-1427; Gölçek, 2019: 261). Tütün bu idarenin denetiminde 1946 yılına kadar kalmıştır.²³ İdare, 1938 yılında Tütün

¹⁹ BOA. İ. MMS. Dosya No: 185, Gömlek No: 10; BOA. MV. Dosya No: 235, Gömlek No: 75; BOA. BEO. Dosya No: 4219, Gömlek No: 326355. BOA. BEO. Dosya No: 4290, Gömlek No: 321729.

²⁰ BCA. Fon Kodu: 030. 18. 1. 1. Dosya No: 16, Kutu No: 75, Sıra No: 11; BCA. Fon Kodu: 030. 18. 1. 1. Dosya No: 12, Kutu No: 67, Sıra No: 11.

²¹ İnhisar Arapça kökenli bir kelime olmakla birlikte Türkçe karşılığı tekeldir. Batılı ülkeler ise genel olarak satıcı anlamına gelen monopol kelimesi kullanılmaktadır. (Develioğlu, 2007: 438).

²² BCA. Fon Kodu: 030. 18. 1. 2. Dosya No: 27, Kutu No: 30, Sıra No: 14.

²³ Akgün, 28 Nisan 1938: 1; Akgün, 29 Nisan 1938: 1.

İnhisar Kanunu üzerinde değişikliğe gitmiştir. Türk tütünün kalitesini arttırmaya yönelik hazırlanan kanunu diğer kanunlardan ayıran en temel özellik tütünü sadece bir inhisar maddesi olarak değil millî bir mahsul ve önemli bir ihraç ürünü olarak görmesidir. Bu doğrultuda 10 Haziran 1938 tarihinde 119 maddeden oluşan yeni tütün kanunu hazırlanmıştır (TBMM. Zabıt Ceridesi, D. 5, C. 26 s. 76-92). Hazırlanmış olan bu kanunun dokuz, on beş, on altı, on sekiz, yirmi, yirmi bir ve otuz dördüncü maddelerinde, 1943 yılında düzenlenen Tütün Kongresinde değişikliğe gidilmesi kararlaştırılmıştır (Gürdamar, 2019: 54-56).

Tütünün, Tütün İnhisarlar İdaresinin denetimine alındığı illerden biri de Urfa olmuştur. Bu değişimin şehrin sosyo-ekonomik²⁴ yapısında ne gibi değişikliklere yol açacağı büyük önem taşımıştır. Bu nedenden dolayı Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğünün bölgede teşkilatlanması ve tütün üretimini denetim altına alması ele alınmıştır. Ayrıca bölgede önemli kaçakçılık güzergâhları ve tütün alanında meydana gelen kayıt dışı ekonomi faaliyetlerinin önünün alınması amacıyla alınmış önlemler tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda müdürlüğün kaçakçılığa karşı yürütmüş olduğu mücadelenin şehrin sosyo-ekonomik yapısı üzerinde ne gibi yansımaları neden olduğu açıklanmaya çalışılmıştır.

1. Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü ve Tütün Üretimi

1925 yılında Reji İdaresinin lağvedilmesiyle birlikte (Karaçor, Kaya ve Aydın, 2019: 23) kurulan İnhisar İdaresi adına bölgede tütün üretim ve denetimini kontrol altına almak amacıyla “*Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü*” kurulmuştur (İstihbarat Bülteni, İnhisarlar İdaresi, 1940: 1; Gürdamar, 2019: 1; Şükrü, 1936: 84). Kurulan bu idarenin teşkilatlanma yapısına bakıldığında ise tablo 1’de gösterildiği üzere Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğünün Urfa merkezde müdürlük; Siverek, Suruç, Hısn-ı Mansur, Viranşehir ve Birecik bölgelerinde ise memurluk olarak teşkilatlandığı görülmektedir.

Tablo 1. Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü Teşkilat Yapısı

Müdürlük	Memurluklar
Urfa Merkez Müdüriyeti	Siverek Memurluğu
	Suruç Memurluğu
	Hısn-ı Mansur Memurluğu
	Viranşehir Memurluğu
	Birecik Memurluğu

²⁴ 16 Temmuz 1927 tarihinde Anadolu'nun belirli bölgelerinde asayişin temin edilmesi, istikrarın korunması ve sosyo-ekonomik kalkınmanın sağlanması amacıyla “Umumi Müfettişlik Teşkiline Dair Kanun” hazırlanmıştır. Bu yasa doğrultusunda görev yapmak üzere görev mıntıkası Urfa, Elazığ, Diyarbakır, Hakkâri, Bitlis, Van ve Mardin olan Birinci Umumi Müfettişliği kurulmuştur (Alev, Çakmak, 2019: 697).

Kaynak: (Zeki, 1928: 334).

Urfa merkezden idare edilen bu müdürlüğün Cumhuriyet'in ilk yıllarında yani 1925 yılında Reji Kilisesi veya Aziz Petrus Kilisesi²⁵ olarak isimlendirilen yapıyı bir dönem tütün fabrikası olarak kullandığı bilgisi tespit edilmiştir. (Tanık, 2019: 342; Öcal, Güler ve Mızrak, 2001: 11; Kürkçüoğlu, Güler, 2010: 12; Kürkçüoğlu, 2017: 42). 1937 yılında ise Urfa Tütün Atölyesi Müdürlüğünün ikametgâh olarak kullandığı yapı ile ilgili inşaat çalışmalarına dair bilgilere ulaşılmıştır. Bu inşaat bedeline bakıldığında ise 1.642 lira 53 kuruş olduğu tespit edilmiştir. İnşaat sürecinde bina dâhilinde bir asma kat, bir merdiven ve dört harman bölümü yapılmış planlanmıştır.²⁶ İnhisar İdaresi bir dönem Kürkçüzade Ahmet Bican Efendi tarafından yaptırılan Bican Hanı²⁷ ikametgâh olarak kullanmıştır. Tadilat çalışmalarının yapıldığı yapının ise daha sonradan ikametgâh olarak kullanılan Bican Hanı olduğu muhtemeldir.²⁸ Urfa bölgesinde faaliyet gösteren tütün fabrikası veya atölyesinin faaliyetlerine Cumhuriyet ile başlamadığı bilinmekle birlikte Urfa Reji Müdürlüğü²⁹ bünyesinde Osmanlı İmparatorluğu döneminde bölgede tütün üretiminin yapıldığı bilinmektedir. Nitekim Osmanlı İmparatorluğu'ndan Cumhuriyet'e miras kalan fabrika veya atölyeler arasında Urfa Tütün Atölyesi de yer almıştır.

²⁵ Kilise II. Yakup ve Metropolit Aziz Gregorius döneminde 1861 yılında Süryaniler tarafından inşa edilmiştir. Havari olan Aziz Pavlus ve Aziz Petrus'a atfedilmiştir; (Göktaş, 2016: 47; Güler, 2011: 58).

²⁶ Yeni Işık, 2 Birinci Teşrin 1937: 3.

²⁷ 1900 yılında yaptırılmıştır.

²⁸ <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/102559>, Hanın görseli için bkz. Ek-1

²⁹ Urfa Sancağı Reji Müdürlüğünün kuruluş tarihi ile ilgili kesin bilgiye ulaşılamamıştır. Ancak Şirketi'nin 1883 yılında kurulması ve 1884 yılında imparatorluk genelinde faaliyete geçmesinden sonra imparatorluk genelinde olduğu gibi Urfa sancağında da belirlenmiş olan arazi, bağ ve bahçelerde üretilen tütün üzerinden idareye oşür vergisi verilmesi kararı Reji Nezareti tarafından sancağa 1885 yılında bildirilmiştir. Sancağa çekilen bu telgraftan hareketle şirketin sancakta bu tarihlere aktif olduğu yorumu yapılabilmektedir. (BOA. A.) MKT. MHM. Dosya No: 490, Gömlek No: 22; BOA. MV. Dosya No: 9, Gömlek No: 54). Yine sancağa bağlı olan Suruç kazasında da şirketin müdürlük olarak teşkilatlandığı tespit edilmiştir (Üner, 2019: 365). Urfa sancağının Halep vilayetine bağlı olduğu dönemlere dair vilayet salnameleri incelendiğinde idarenin bölgedeki faaliyetleriyle ilgili en erken bilgi 1887 yılına aittir. Reji İdaresi'nin teşkil edilmesinden yaklaşık 3 yıl sonra Urfa sancağında Reji Şirketinin aktif olarak faaliyette olduğunu idarede bir müdür ile kâtiplik görevini icra eden Reşit Efendi'nin isimlerinden anlaşılmaktadır (Halep Vilayet Salnamesi, Hicri: 1305: 196).

Tablo 2. İmparatorluk'tan Cumhuriyet'e Miras Kalan Tütün Fabrika ve Atölyeleri (1928)

Yeri	Beygir (Gücü)	Ne İmal Ettiği	Üretim (kg)	Amele Dağılımı		
				Kadın	Erkek	Toplam
Cibali Fabrikası Atölyesi	400	Sigara ve Tütün	7.000.000	2000	400	2400
İzmir Fabrikası Atölyesi	120	Tömbeki, Enfiye	2.000.000	300	150	450
Samsun Fabrikası	129	Sigara ve Tütün	1.500.000	162	144	306
Adana Fabrikası Atölyesi	40	Tütün	360.000	42	56	98
Artvin Atölyesi	-	Tütün	100.000	40	25	65
Urfa Atölyesi	-	Tütün	300.000	-	140	140
Bitlis Atölyesi	-	Tütün	45.000	2	30	32
Diyarbakır Atölyesi	-	Tütün	150.000	45	69	114
Kars Atölyesi	-	Tütün	55.000	22	36	58
Toplam	-	-	11.510.000	2613	1.050	3663

Kaynak: (Zeki, 1982: 339).

Tablo 2'deki veriler incelendiğinde Urfa Tütün Atölyesinde Cumhuriyet'in ilk yıllarında kadın işçi bulunmazken erkek işçinin ise 140³⁰ olduğu görülmektedir. Yine bu işçiler atölyede 300 bin kilo tütün üretmişlerdir. Aynı yıl Urfa'da tütün ekimi ile uğraşan çiftçi sayısı, ekilen alan miktarı ve elde edilen mahsule dair veriler tablo 3'te yer almaktadır.

Tablo 3. 1928 Senesi Türkiye'nin Muhtelif Bölgelerinde Tütün Üretimi

Baş Müdüriyetler ve Çevresi	Çiftçi Âdeti	Ekilen Dönüm	Alınan Mahsul
İstanbul Baş Müdüriyeti	1.883	60.028	394.662
Bursa Baş Müdüriyeti	24.513	64.981	5.711.129
İzmir Baş Müdüriyeti	17.921	166.863	12.782.952
Adana Baş Müdüriyeti	20.086	5.926	33.742
Samsun Baş Müdüriyeti	20.170	103.904	8.511.846
Trabzon Baş Müdüriyeti	5.156	23.963	2.158.255
Kocaeli Baş Müdüriyeti	12.956	46.382	3.393.284
Çanakkale Merkez Müdüriyeti	1.468	4.176	385.529
Balıkesir Merkez Müdüriyeti	11.198	48.222	3.722.554
Manisa Merkez Müdüriyeti	21.895	155.067	9.469.516
Aydın Merkez Müdüriyeti	11.436	93.630	5.874.965
Urfa Merkez Müdüriyeti	1.162	1.693	213.822

Kaynak: (Zeki, 1928: 352).

Tablodaki veriler incelendiğinde Urfa Merkez Müdüriyeti bünyesinde kayıtlı 1.162 tütün çiftçisinin olduğu, toplamda 1.693 dönüm arazide tütün ekiminin yapıldığı ve 213.822 kilo tütün mahsulü toplandığı anlaşılmaktadır. Urfa Tütün Atölyesi'nin tütün üretimi ile ilgili daha detaylı bilgi verilecek olunursa 1925-

³⁰ Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesinde görev alan işçiler için bkz. Ek-2 ve Ek-3.

1950 yılları arasında üretilen tütün miktarını gösteren tablonun incelenmesinde fayda vardır.

Tablo 4. 1925-1950 Yılları Arasında Tütün Atölyelerinin Üretim Miktarları (Ton)

Yıllar	Cibali	İzmir	Adana	Samsun	Malatya	Bitlis	Urfa
1925	6.066	1.469	78	827	5	4	22
1926	6.537	1.469	400	971	51	36	166
1927	6.447	1.747	299	982	54	45	131
1928	5.954	2.046	562	1.147	85	53	160
1929	5.926	2.167	642	1.493	123	97	180
1930	5.283	2.069	557	1.280	107	79	212
1931	4.573	1.666	589	1.236	107	68	168
1932	5.942	1.923	793	1.875	132	80	207
1933	5.534	2.037	1.058	2.019	34	166	546
1934	5.157	2.009	1.102	1.563	-	155	514
1935	5.660	2.423	1.456	2.089	-	180	538
1936	5.550	2.441	1.376	2.072	-	222	641
1937	5.914	2.442	1.503	2.439	-	192	679
1938	6.165	2.713	1.521	2.415	-	176	719
1939	6.379	3.173	1.650	2.747	525	213	508
1940	6.405	3.178	1.375	2.446	827	226	283
1941	6.794	3.660	1.433	3.056	1.117	235	307
1942	7.087	3.629	1.460	3.150	1.543	197	341
1943	8.237	4.225	1.468	2.649	1.592	162	121
1944	8.686	3.837	1.179	3.018	1.703	213	-
1945	5.308	2.196	471	1.707	1.223	283	-
1946	8.743	3.600	597	2.272	1.981	335	-
1947	8.506	3.918	752	2.477	2.247	376	-
1948	7.660	4.122	686	2.708	2.176	415	-

1949	9.952	5.065	838	2.996	2.842	386	-
1950	7.729	4.382	731	2.709	2.207	307	-
Toplam	172.194	71.569	24.558	54.343	20.681	4.901	6.443

Kaynak: (Doğruel ve Doğruel, 2000: 292).

Tablo 4'deki veriler incelendiğinde şirketin teşkilatlanmış olduğu ilk yıl olan 1925'te 22 ton ile 1943 yılına kadar tüm zamanların en düşük oranı olarak saptanmıştır. Ancak bir sonraki yıl üretilen miktarda ciddi bir artış yaşanarak bu oran 166 tona çıkmıştır. 1929 yılında yaşanan ekonomik bunalıma rağmen Urfa'da üretilen tütün miktarında düşüşün meydana gelmediği aksine artış yaşandığı görülmektedir. Bunun nedenleri arasında ise 1929 yılında Urfa Tütün Atölyesinde modern üretim makinalarından faydalanılması gösterilebilir. 1942 yılına kadar üretimden elde edilen miktarlarda dalgalanmalar görülmüşse de 1943 yılından itibaren ciddi bir düşüş tespit edilerek bu oranın 1942'te 341 ton iken 1943'te 121 tona düşmüştür. II. Dünya Savaşı ile birlikte erkek nüfusun çoğunun silahlı hizmete alınması ve Urfa Tütün Atölyesinde görev yapan işçilerin çoğunun erkek nüfustan oluşmasından dolayı tütün üretiminde meydana gelen düşüşler 1944 yılından itibaren sıfırlanmıştır. Bu durum 1950 yılına kadar devam etmiştir.

İnhisarlar İdaresinin bölgede teşkilatlanmasını hızlı şekilde tamamlayarak memleketin en ücra yerlerinde bile meydana gelen kayıt dışı tütün ekimini engellemek ve ticarete müdahale ederek bu bölgelerin pazarlarını kontrol altına almaya çalışılmıştır (Metinsoy, 2020: 252). Bir taraftan bu gibi faaliyetlerle kaçak tütün ekim ve ticaretini engellemeye çalışırken diğer taraftan da tütün üretimini arttırmaya yönelik faaliyetlerde bulunmuştur. Nitekim 1929 yılında idarenin tütün üretiminde makinalar kullanarak üretimi arttırmaya yönelik girişimlerinin olduğu tespit edilmiştir. Bu gibi faaliyetler neticesinde bölgede Urfa Tütün Atölyesinin önemi artmıştır. Nitekim 1933 yılında bölgede tütünün tek merkezden idare edilebilmesi amacıyla 1925 yılında Urfa Tütün Atölyesi ile birlikte kurulmuş olan Malatya ve Diyarbakır Tütün Atölyeleri kapatılarak faaliyetleri Urfa Tütün Atölyesine devredilmiştir (Doğruel, Doğruel, 2000: 277-292).

Üretim miktarının 538 ton olduğu 1935 yılında Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü ile ilgili yapılan bir ihalenin basın aracılığı ile halka duyurulması dikkati çekmektedir. 1935 ile 1936 yılları arasında Akçakale, Diyarbakır, Viranşehir ve Besni bölgelerine sevk edilecek ve bu bölgelerden getirilecek eşya ve ürünler için ihale sürecinin 25 Mayıs 1935 tarihinde cumartesi günü saat 15:00'da yapılacağı ilan edilmiştir. İlanda verilen bilgilerden hareketle müdürlük üretmiş olduğu tütünleri çevre bölgelere sevk ettiği gibi ihtiyaç duyduğu eşyaları da bu bölgelerden temin ettiği söylenebilir.³¹

³¹ Ulusal, 23 Mayıs 1935: 4.

Gerek müdürlük tarafından üretilen gerekse yukarıda belirtildiği gibi çevre bölgelerden temin edilmiş ürünler Urfa Tütün Atölyesi tarafından satışa çıkarılmıştır. Satışa çıkarılan sigara ile tütün paket şekillerinin miktarı ve fiyatlarıyla ilgili istatistiki bilgilere dair şu verilere yer verilmiştir.

Tablo 5. Urfa Tütün Atölyesi Sigara ve Tütün Satış Tarifesi (1943)

Malumatın Çeşidi	Paket Şekli	Satış Fiyatı Kuruş
Sigaralar	-	-
Sipahi	20'lik	75
Çeşit	50'lik	160
Boğaziçi	20'lik	55
Yenice İnce	20'lik	45
Serkldoryan	20'lik	40
Baframaden	20'lik	40
Gelincik	20'lik	40
Birinci İnce	20'lik	30
Halk Kalın	20'lik	20
Köylü Kalın	20'lik	15
Doğu	20'lik	13
Tütünler	-	-
Beşinci Atelya	25 Gr.	16
Beşinci Fabrika	25 Gr.	20
Tatlısert Atelya	25 Gr.	20
Tatlısert Fabrika	25 Gr.	25
Bafra	20 Gr.	25
Muhtelif	-	-
Pipo Tütünü	100 Gr.	120
Türk Pipo Tütünü	50 Gr.	187,50
Yerli Enfiye	25 Gr.	30

Kaynak: (Akgün, 3 Mayıs 1943: 2; Akgün, 19 Nisan 1943: 2; Akgün, 12 Nisan 1943: 2; Akgün, 28 Mayıs 1943: 2).

Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi tarafından satışa sunulan tütün listesi incelediğinde çeşitliliğin fazla olduğu göze çarpmaktadır. Çeşitliliğin fazla tutulmasının bir diğer nedeni de tütün tüketicilerinin kayıt dışı yöntemlerle piyasaya sürülen tütünlere yönelmesini engellemektir. Ancak her ne kadar devlet eli ile işletilen kurum üzerinde denetim sağlanmış olunursa olsun tütün üreticileri, tüketicileri ve tüccarları tarafından çeşitli şikâyetlerin yapılmasının önüne geçilememiştir. Bu bağlamda, tespit edebildiğimiz şikâyetlerden biri 16 Ağustos 1949 tarihinde gerçekleşmiştir. Şikâyetin tüketiciler tarafından yapıldığını ve bütün keyif ve zevk sahiplerinin tütünlerin küflü olmasından yakındıkları dile getirilmiştir. Yapılan bu şikâyet, “Küflü Tütün” manşeti basın aracılığı ile idareciler nezdinde ilgi toplamaya çalışmıştır. Yapılan bu şikâyette bilhassa 35’lik kulüpler ve 25’lik tütünlerin küflü olduğuna dikkati çekilmiştir. Sebzezinin çürük meyve veya sebzesinin anında imha edilmesine rağmen tekelin tespit edilen küflü tütünlerinin neden imha edilmediğinden yakınılmıştır.³²

Urfalı tütün üreticiler, tüketiciler ve tüccarların yakındığı bir diğer husus da ruhsatlı tütün ekim alanlarıyla ilgili olmuştur. Cumhuriyet’in ilk yıllarında arazi yapısının kaliteli tütün üretimi için elverişli olmasına rağmen 1950’li yıllarda tütün gibi geliri yüksek olan ürün yerine bu arazilerde acur, salatalık, fasulye ve benzeri ürünlerin ekilmesinden yakınmışlardır. Çiftçiler ise üretmiş oldukları acur, salatalık, fasulye gibi ürünleri develerle şehir merkezine taşıyarak 5-10 kuruşa satarak bırakın kâr elde etmeyi sadece nakliye ve araziye yapmış oldukları masraf paralarını karşılayacak kadar kazanç elde edemediklerinden yakınmışlardır. Daha önce Cülmen köyünde³³, Tatar köyünde, Cülap ve Paşabağlar bölgesinde tütün ekiminin yapıldığı bilgisine yer verilmiştir. Bu yerlerde ekicilerin tecrübesi ile arazilerin sulak ve verimli olması neticesinde kaliteli tütünün elde edildiğine dikkati çekilmiştir. Bu bağlamda bilhassa bu gibi bölgelerde tekrar tütün ekimi için ruhsat verilmesi gerektiği dile getirilmiştir. Bu bölgelerde tekrar tütün ekim ruhsatının elde edilmesi amacıyla projelerin hazırlanması ve idareciler ile vekillerin bu talepleri ilgili yerlere iletmeleri istenmiştir.³⁴

2. İdare’nin Tütün ve Sigara Kaçakçılığı İle Mücadelesi

İnhisarlar Umumi Müdürlüğü tütün kaçakçılığını şu ifadelerle tanımlamıştır: “Tekelin yasal düzenlemelerine göre ruhsat almadan veya ruhsatta belirtilenden fazla tütün yetiştirmek; ruhsatsız şekilde yetiştirilmiş olan tütünleri satın almak, kullanmak, saklamak veya bu ürünlerin ticaretini yapmak; inhisarlar idaresinin mühür ve etiketlerini taşımayan tütünleri kullanmak; idarenin belirlemiş olduğu alan ve fiyat dışında tütün ve tütün mamullerini satmak; sahte damga veya etiketleri yapıştırmak izinsiz tütün ihracatı ve ithalatı yapmak; idarenin depolarından çalınan ürünlerin satışını yapmak.”³⁵

³² Urfa Postası, 16 Ağustos 1949: 4.

³³ 1924 yılında Cülmen (Akziyaret) köyü ilin merkez kazasına bağlıdır (Güzel, 2012: 234).

³⁴ Akgün, 14 Temmuz 1950: 1.

³⁵ Resmî, 7 Teşrin-i Evvel 1336: 1531, 9153-9159.

Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü yukarıda tanımda verilen hususlar dışında yasa dışı faaliyette bulunan kişilerin yoğun olarak gerçekleştirmiş oldukları kaçakçılıkla mücadele etmiştir. Bu gibi yasa dışı faaliyetler 1931 yılında çevre iller olan Adana ve Antep gibi Urfa'da da son derece yaygınlaşmıştır. Bu tarihlerde Urfa'da kaçakçılık faaliyetleri o denli artmıştır ki önceki senelere oranla İnhisar İdaresinin sigara satışlarından elde etmiş olduğu gelirlerde ciddi düşüşlerin yaşanmasına neden olmuştur. Öyle ki düşüş miktarının bir önceki yılın üç katı kadar fazla olduğu tespit edilmiştir (Metinsoy, 2020: 257). Bu düşüşlere neden olan kaçakçıların ise Urfa bölgesinde kullanmış oldukları önemli kaçakçılık güzergâhları bulunmaktadır. Bu dönemde tespit edilmiş önemli kaçakçılık güzergâhları şu şekildedir: Sınır bölgesinde³⁶ önemli kaçakçılık depolarından biri olan Akçakale ülkede geniş bir alana kaçak mal sağlamaktadır. Bu depodan alınan mallar Diyarbakır, Derik, Viranşehir, Siverek ve Fırat üzerinden Elazığ, Osmaniye, Çermik ve Pütürge güzergâhları kullanılarak Kâhta'ya ulaşmaktadır. Bölgede önemli bir diğer kaçakçılık deposu ise Ağapınar deposudur. Bu depodan çıkan kaçak mallar Urfa'ya kadar uzanmaktadır (Borlat, 2019: 366). 1931 yılında İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın hazırlamış olduğu raporda yukarıda da belirttiği gibi bölgede yoğun olarak meydana gelen kaçakçılık faaliyetlerinin genel olarak Suriye üzerinden gerçekleştiğini tespit etmiştir (Öğüt, 2011: 105-106)

Tablo 6. Türkiye'nin Güneyinde Kaçakçılık Faaliyetlerinin Coğrafi Yönü (1931)

Kaçak Malların Çıkış Noktaları	Kaçak Malların Varış Noktası
Suriye (Kamışlı)	Midyat, Savur, Silvan, Sason, Diyarbakır, Bitlis, Muş, Erzurum
Suriye (Andivar)	Şırnak, Pervari, Siirt, Van
Suriye (Amude, Karamaniye)	Derik, Diyarbakır, Lice, Çapakçur, Erzurum, Trabzon
Suriye (Resülayn)	Viranşehir, Urfa, Diyarbakır, Osmaniye, Palu, Kiğı, Erzincan
Suriye (Arappınarı)	Urfa, Siverek, Elaziz
Suriye (Cerablus)	Nizip, Behisni, Malatya
Suriye (Çobanbeyli)	Ayıntap, Kilis

³⁶ Sınır bölgesinde Cumhuriyetin ilk yıllarında güvenliğin sağlanması amacıyla Urfa Gümrük Muhafaza Alayı görev yapmıştır. Üç taburdan oluşan alayın sorumluluk sahası 700 kilometreden oluşmaktadır. Bu alan içerisinde bulunan 143 karakol arasında 5 veya 15 kilometrelik mesafe bulunmaktadır. Karakollar arası iletişim telefon veya ıslıdaklar aracılığı ile sağlanmıştır (Umumi Müfettişler Konferansı, s. 143).

Suriye (Halep ve Azaz)	Kilis, Ayıntap, Adana, Maraş, Sivas, Tokat, Amasya, Samsun
İskenderun	Adana

Kaynak: BCA. Fon Kodu: 030. 10. 0. 0. Dosya No: 180, Kutu No: 224, Sıra No: 6.

Bu güzergâhlar üzerinden kaçak tütün faaliyetinde bulunan üretici, tüketici ve tüccarların ise farklı gerekçeleri bulunmaktadır. Bu gerekçelerden ilkinin Urfa Tütün Atölyesi memurlarından Selahattin Atabay Bey³⁷ açıklamaktadır. Aktarmış olduğu bilgilerden hareketle Cumhuriyet'in ilk yıllarında ülkenin genelinde olduğu gibi Urfa vilayetinde de tütün yetiştiricinin yoğun bir emek istemesinden dolayı tütünden kolay şekilde ve yüksek gelir elde etme arayışına girilmiştir. Bu girişimler neticesinde meşru yol bulunamamış ancak meşru olmayan yollara sapmaktan da geri durulmamıştır. Bu doğrultuda tütün üreticileri kaçakçılık yoluna başvurarak üretim için harcamış oldukları paralardan çok daha fazlasını elde etmeyi hedeflemişlerdir. Bu gibi girişimler İnhisarlar İdaresi ve hazinenin milyonlarca zarara uğramasına neden olmuştur.³⁸ Bu nedenden dolayı tütün ekim alanlarının kontrol altına alınması için inhisarlar memurları aracılığı ile denetimler yapılmaya çalışılmıştır.

Selahattin Bey, tütünün yetiştirilme şekli ve hangi toprakların tütün ekimine uygun olduğu hakkında bilgi verirken tarlanın kumlu, killi ve kumsal olmasının yanı sıra kırmızı çakıllı tarlaların tütün ekimine uygun olduğunu ifade etmiştir.³⁹ Tütünün ekilmesi ve yetiştirilmesi sürecinde gübrenin kullanılması durumunda verimin daha da artacağına dikkati çekmiştir.⁴⁰ Bölgede verimin artırılmasına yönelik çalışmalar sürdürülürken, kaçakçılıkla mücadeleye de devam edilmiştir. Bu bağlamda kolluk kuvvetleri, Gümrük Muhafaza Teşkilatı ile İnhisarlar İdaresinin ortak şekilde yürütmüş olduğu operasyonlar neticesinde 31 Ağustos 1936 tarihinde çok sayıda kaçakçı ve kaçak mal yakalanmıştır. Sadece 24-31 Ağustos tarihleri arasında yani bir hafta içerisinde 2'si yaralı 39 kaçakçı yakalamış, 3.578 kilo gümrük kaçağı ve tütünün de içerisinde bulunduğu 75 inhisar kaçak eşya ile 53 kaçak hayvan ele geçirilmiştir.⁴¹ 9 Aralık 1936 tarihinde Umumi Müfettişler toplantısına katılan Gümrük Muhafaza Umum Kumandanı Tümgeneral Seyfi Düzgören Bey⁴² bölgede meydana gelen kaçakçılık faaliyetleriyle ilgili önemli bilgiler aktarmıştır. Bu bağlamda, Seyfi Bey, 1932 ile

³⁷ İnhisar müdürlüğü yapan Selahattin Atabay, 25 Kasım 1942 tarihinde Urfa Halkevi başkanlığına tayin edilmiştir (Yıldırım, 2016: 14).

³⁸ Akgün, 2 Mayıs 1938: 2; Akgün, 5 Nisan 1938: 2; Akgün, 2 Mayıs 1938: 1.

³⁹ Akgün, 6 Mayıs 1938: 1; Akgün, 11 Mayıs 1938: 2; Akgün, 13 Mayıs 1938: 1; Akgün, 9 Mayıs 1938: 2; Akgün, 9 Mayıs 1938: 1.

⁴⁰ Akgün, 15 Mayıs 1938: 1.

⁴¹ Yeni Işık, 31 Ağustos 1936: 3.

⁴² 1880 yılında İstanbul'da dünyaya gelen Seyfi Bey, Erkan-ı Harbiye'de eğitim görmüştür. Fransızca ve az düzeyde Rusça bilen Seyfi Bey, Tümgeneral rütbesiyle askeri alanların farklı makamlarında görev almıştır. VI. Dönem Mardin milletvekilliğinin ardından Gümrük ve İnhisarlar Encümeni Reisliği görevinde bulunmuştur. 27.12.1948 tarihinde vefat etmiştir (TBMM Albümü, 2010: 492).

1936 yılları arasında bölgede İnhisarlar İdaresinin denetiminde olan ürünlerde kaçakçılığın meydana geldiğini belirterek Urfa'da belirlenen tarihler aralığında 1.745 inhisar kaçakçısının mahkemeye sevk edildiğini belirtmiştir (Köse, 2020: 1572). Yine 9 Mart 1937 tarihinde İstihbarat müfettişlerinden Selahaddin Bey ile İstihbarat Amiri Sabri Bey'in Urfa'da bulunduğu sıralarda yapılan açıklamaya göre Urfa ilinde son bir ay içerisinde 58 kaçakçılık vakasının yaşandığı aktarılmıştır. Özellikle Suriye tarafından Urfa'ya kaçak yollarla sokulmaya çalışılan 4 ton gümrük kaçağı, 22.500 milyon sigara kâğıdı, 250 kilo inhisar kaçağı, 95 kaçakçı, kaçak yükü taşımada kullanılan 45 hayvan ve kaçakçılar tarafından kullanılan 5 silahın ele geçirildiği belirtilmiştir. Ayrıca bu operasyonlar sırasında kaçakçılar ile kolluk kuvvetleri arasında çıkan çatışma neticesinde kaçakçılardan 3 ölü ve 1 yaralı şahsın ele geçirildiğine dikkat çekilmiştir.⁴³

1939'lu yıllarda müdürlük kaçakçılarla mücadelesini yoğun şekilde yürütmeye devam etmiştir. Yapılan takibat ve tahkikat neticesinde 14 Şubat 1939 tarihinde bölgenin meşhur kaçakçılarından Akça'nın oğlu Salih Efendi'ye operasyon yapılmıştır. Aslen Urfalı olup Arappınarı'nda (Mürşitpınar) ikamet etmekte olan Salih Efendi ile onunla birlikte adam öldürmek suçundan aranmakta olan Madrup Oğlu Arap Sitem adındaki şahsın gümrük eşyası, kaçak silahların yanı sıra 1 milyondan fazla sigara kâğıdını yasa dışı yollarla şehre sokmaya çalıştıkları tespit edilmiştir. Urfa Jandarma Bölük Komutanı Yüzbaşı Vedat Arda Bey'in almış olduğu önlem ve tedbirler neticesinde kaçakçılarla çatışmaya girilmiş, üzerlerindeki kaçak mallarla birlikte şahıslar Şeyhçoban civarından kolluk kuvvetleri tarafından derdest edilmişlerdir. Ancak yaşanan arbedede kaçakçıların kolluk kuvvetlerine karşı silah kullanmaktan imtina etmedikleri de dikkat çeken önemli bir nokta olmuştur. 1939'lu yıllarda bu gibi olayların artış gösterdiği ve bu gibi yasa dışı işlere kalkışanlara ders olması niteliğinde bu şahısların mahkeme süreci hızlı işletilmiş, yargılama neticesinde tutuklanarak ağır cezalarla cezalandırılmış ve kaçak mallara ise el konulmuştur.⁴⁴

Bölgede yoğun olarak yaşanan yasa dışı yöntemlerle kaçak mal ticaretinin önüne geçilmesi ve buna teşebbüs edenlerin cesaretlerinin kırılmasına yönelik bir diğer örnek de 1939 yılının Temmuz ayında meydana gelmiştir. Aslen Adıyaman'ın Kâhta kazasında yer alan Mazil köyünde bulunan Aslan Oğlu Besi kadından 1914 doğumlu Hasan Efendi ile yine aynı köyden Ali kızı Elif'ten doğma 36 yaşında olan Osman Efendi kaçakçılık faaliyetinde bulunmuşlardır. Urfa bölgesinde İnhisarlar Müdürlüğünün gelirlerinde ciddi düşüşlerin yaşanmasına neden olacak yüklü miktarda sigara kâğıdını yasa dışı yöntemlerle Urfa piyasasına koymaya çalışmışlardır. Kolluk kuvvetlerinin takibi neticesinde yürütülen operasyonda Hasan ile Osman Efendi suçüstü kaçak mallarla birlikte yakalanmıştır. Yakalanan suçlular Urfa Aliye Ceza Mahkemesine sevk edilmişlerdir. Suçluların yargılmasının neticelenmesiyle birlikte her birine 9 ay hapis cezası verilerek

⁴³ Yeni Işık, 9 Mart 1937: 1.

⁴⁴ Yenilik, 14 Şubat 1939: 1-2.

yakalatmış oldukları mallar müsadere⁴⁵ edilmiştir. Yine suçun tekrar işlenmemesi ve cezanın caydırıcılık özelliğinin artırılması amacıyla kaçakçıların zarara uğratmış olduğu devlet ve diğer gümrük vergileri doğrultusunda hesaplama yapılarak Osman Efendi'den 305 lira 72 kuruş, Hasan Efendi'den ise 314 lira para cezası alınması yönünde hüküm kesilmiştir. Bilhassa İnhisarlar İdaresinin denetiminde olan 810 defter kaçak sigara kâğıdına el konulduktan sonra her iki kaçakçıdan bu doğrultuda ayrıyeten toplamda 486 lira para cezası alınması yönünde karar verilmiştir. Alınacak olan 486 liralık para miktarı ise Urfa İnhisarlar Müdürlüğüne teslim edilecektir. Suçlulara yönelik olarak alınan son karar ise mahkeme masraflarının bu cürüm işleyenler tarafından ödenmesine yönelik olmuştur.⁴⁶

Bu gibi kaçakçılık vakalarının şehir merkezi ve çevresi ile sınırlı kalmadığı tespit edilmekle birlikte ilin Harran ve Akçakale gibi stratejik öneme sahip olan bölgelerinde de bu tür olayların sık sık meydana geldiği tespit edilmiştir. Bu bağlamda 1915 yılında Harran kazasında meydana gelen kaçakçılık vakası örnek gösterilebilir. Harran kazasına bağlı Uantane köyünde ikamet eden Sanna kızı İde kadından doğma Habib Efendi'nin bu yönde kaçakçılık girişiminde bulunduğu tespit edilmiştir. Yine kolluk kuvvetlerinin yapmış olduğu takibat neticesinde yürütülen başarılı operasyonla birlikte kaçakçılığını yapmakta olduğu mallarla birlikte derdest edilmiştir. Habib Efendi, mahkeme önüne çıkarılmasıyla birlikte yargılamasının sona ermesi neticesinde 6 ay hapis cezasına çarptırılmıştır. Yine mahkemede alınan kararlar arasında kaçak malların müsadere edilmesinin yanı sıra 850 kuruşluk mahkeme masraflarının ve 657 lira 71 kuruşun kendisinden tahsil edilmesine karar verilmiştir. Örnekler incelendiğinde münferit vakalar dışında tütün üreticilerin kaçakçılık girişiminde bulunmadığı, genel anlamda kaçakçılığı meslek edinmiş kişiler tarafından kaçakçılık faaliyetlerinin icra edildiği çıkarımı yapılabilmektedir.⁴⁷

Bölgede yoğun olarak kaçakçılıkla mücadele çerçevesinde gerek devlet tarafından gerekse İnhisarlar İdaresi tarafından alınmış önlem ve tedbirlere bakıldığında ise yukarıda da örneklerde gösterildiği gibi kaçakçılık cürmünü işleyen suçluların yargılama süreçlerini hızlandırarak en ağır cezalarla cezalandırılmaları ve para cezasına çarptırılmaları, vatandaşların bu gibi yasa dışı faaliyetlere yeltenmemelerine yönelik olarak atılmış önemli adımlardan biri olarak değerlendirilebilir. Kaçakçılıkla mücadelede farklı yöntemler uygulandığı gibi halka kaçakçılığın bir suç olduğunu, vatana ihanet etmek olduğunu ve kaçak malların kullanımından uzak durulması gerektiği anlatılmaya çalışılmıştır. Dönemin yaygın iletişim aracı olan basın aracılığı ile bu bilgilendirmelerin yapıldığı tespit edilmiştir. Bu bağlamda halkı bilgilendirmek amacıyla yerel basında sıkça

⁴⁵ Müsadere edilen mallar arasında sigara kâğıtlarının veya tütünün bulunması durumunda İnhisar İdarelerine devredilmektedir. Malları teslim alan idare ise kaçak malları piyasaya sürmeden imha etmektedir (Öğüt, 2011: 110).

⁴⁶ Yeni Işık, 28 Ağustos 1939: 2; Yeni Işık, 26 Ağustos 1939: 4; Yeni Işık, 23 Ağustos 1939: 4; Akgün, 28 Şubat 1940: 2; Akgün, 7 Ağustos 1940: 2.

⁴⁷ Yeni Işık, 8 Temmuz 1939: 3.

haber metinlerine yer verilmiştir. Bu haberlere örnek gösterilecek olunursa 1 Nisan 1941 tarihinde kaçakçılara vatan haini olarak nitelendiren metin Yeni Işık Gazetesi'nde⁴⁸ şu ifadelerle aktarılmıştır: “Yurttta! Kaçakçılık ve kaçak eşya kullanmak hırsızlık cürmü kadar ayıp menfur ve memleket için muzırdır. Bunun için kaçak eşya kullanma, kaçakçıyı bir hain bil.”⁴⁹ Kaçakçıların vatan haini olduklarını, kaçak mal kullananların vatana ihanet ettikleri ve kaçakçıya para verenlerin silah verdikleriyle ilgili uyarılarla halk arasında kaçak mal kullanımının engellenmesine ve kaçakçılık faaliyetlerinde bulunan kişilerin ihbar edilmesine çalışılmıştır⁵⁰ (Gök, Kılınççeker, 2020: 632).

Yine İnhisar İdaresinin kaçakçılıkla mücadele çerçevesinde almış olduğu önlemlerden biri de kaçakçıların halktan birilerinin olduğu düşüncesiyle hareket ederek kaçakçıların yakalanabilmesi amacıyla halk tarafından ihbar edilmeleri gerektiği yönündeki çözümü olmuştur. Bu doğrultuda halkın kaçakçıları ihbar etmesine yönelik teşvik politikası yürütülmüştür. Bu bağlamda 1948 yılında Suriye sınırında yoğun olarak meydana gelen kaçakçılık faaliyetlerinin önlenmesine yönelik alınmış olan tedbirlere ek önlemlerin alınması yönünde karar alınmıştır.⁵¹ Belirtilen bu ek önlemlerden biri de kaçakçıyı ihbar etmeye teşvik politikasıdır. Bu bağlamda halkı kaçakçıları ihbar etmek amacıyla “Kaçak Eşya İkramesi” adı altında ihbar edenlere para ödülü verilmesi yönünde karar alınmıştır. İnhisar Dairesi maddeleri gereğince kaçakçılıkla şiddetli şekilde yürütülen mücadelenin verimliliğini artırmak ve bu alanda vatandaştan istifade edebilmek amacıyla kaçakçılık suçunu işlemekte olan kaçakçıları ihbar edenlere 1918 sayılı kanun gereğince ikramiye dağıtılmıştır.⁵² Dağıtılmış olan bu ikramiye oranına bakıldığında ise ihbar sonucunda yakalanıp müsadere edilen kaçak malın %25'i oranında para verilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak yerel idare ile belediyelere bağlı olan kurumlarda görev yapan memurlar, müstahdemler, köy muhtarları, ihtiyar heyeti, mahalle kır orman bekçileri ve köy korucuları ise görevleri gereğince kaçakçıları ilgili makama bildirmek mecburiyetinde bulduklarından dolayı devlet şurası bu gibi görevlilere ikramiye verilmemesi yönünde karar vermiştir.⁵³ Urfa valisi A. Rıza Ünal Bey ile Gümrük Komutanlığının bu doğrultuda yürütmüş olduğu faaliyetler neticesinde her ne kadar bölgede görülen kaçakçılık faaliyetlerinde düşüşün yaşanması sağlanmış olsa da bu tür yasa dışı olayların tam anlamıyla önüne geçilemediği tespit edilmiştir. Olayların tam anlamıyla ortadan kaldırılabilmesi için ise halkın devlet ve idare ile birlikte hareket ederek

⁴⁸ 29 Aralık 1936 tarihinde Urfa'da ilk sayısını yayımlamıştır. Yazı işleri müdür Celal Özbek, sahibi ise Emin Moğoltay'dır. Haftada bir dört sayfa şeklinde yayımlanan gazete 5 kuruşa satılmaktadır (Tanık, 2019: 518; BCA, Fon Kodu: 030.0.018.1, Dosya No: 107, Kutu No: 103, Sıra No: 4).

⁴⁹ Yeni Işık, 1 Nisan 1941: 2.

⁵⁰ Yeni Işık, 28 Ağustos 1939: 2; Yeni Işık, 26 Ağustos 1939: 4; Yeni Işık, 23 Ağustos 1939: 4; Akgün, 28 Şubat 1940: 2; Akgün, 7 Ağustos 1940: 2; Akgün, 7 Haziran 1940: 2; Akgün, 8 Haziran 1940: 2; Akgün, 6 Ocak 1941: 2; Akgün, 4 Haziran 1940: 2; Akgün, 25 Şubat 1942: 2; Akgün, 8 Temmuz 1940: 2.

⁵¹ Hükümet tarafından alınan bu önlemlerden en belirgin olanı Bakanlar Kurulu tarafından 1948 yılında kararname çıkartılmıştır. Sınır bölgesinde kaçakçılığın önlenmesi amacıyla 20 Ekim 1948 tarihinde Millî Koruma Kanunu'nun 21, 25, 38 ve 65. maddelerinde değişikliğe gidilmiştir (Köse, 2020: 1579).

⁵² Yenilik, 4 Nisan 1944: 2.

⁵³ Yeni Işık, 29 Birinci Kanun 1936: 4.

kaçak mal kullanımını tercih etmemesi ve kaçakçıları ihbar etmesiyle gerçekleşeceği belirtilmiştir.⁵⁴ Ancak son zamanlarda sınır bölgesinde alınan önlem ve tedbirler gümrük gelirlerinde artışın yaşanmasını sağlamıştır (Güzel, 2012: 253-254).

Gerek devlet gerekse İnhisarlar İdaresinin almış olduğu tüm önlem ve halkı bilgilendirmeye yönelik girişimlere rağmen bölge halkı tarafından belirli kesimlerde kaçakçılığın ve kaçak mallarının tüketiminin rağbet görmeye devam ettiği tespit edilmiştir. Bilhassa kaçak mal ticaretinin ve üretiminin yapılmasının temel gerekçesi belirli bir kesimin kaçakçılığı geçim kapısı olarak görmesidir. Yukarıda belirtildiğinin aksine kaçakçılığın ne vatana ihanet ne de bir ahlak düşkünlüğü olmadığı, kaçakçılığın bir iktisadi zorunluluktan dolayı meydana geldiği dönemin basınına yansımıştır. Basında yer alan bu görüşü savunan kesimin ise ileri sürdüğü önemli gerekçeler arasında mesleksiz kalan insanların, sınır bölgesinde ikamet etmekte olan ahalinin ekip biçeceği toprağının olmaması, bölgede sanayinin gelişmemiş olması yer almıştır. Dönemin basınında neşredilen bu ifadelerden hareketle bölge ahalsinin kaçakçılığı geçim kapısı olarak görmesinin gerekçesi olarak sanayi ve tarım faaliyetlerinin gelişmediğini göstermiştir.⁵⁵

Osmanlı İmparatorluğu'nda tütün idaresini 1883 ile 1923 yılları arasında denetimi altında tutan Reji Şirketi ile Cumhuriyetin ilk yıllarında 1923 ile 1950 yılları arasında Türkiye'de tütünü kontrolü altına alan İnhisar İdaresinin üretimi ve gelirleri arttırma, üreticilerle ilişkiler ve kaçakçılık faaliyetleri değerlendirildiğinde şu sonuca varılabilmektedir:

Reji Şirketi Osmanlı İmparatorluğu'ndan alacaklı yabancı devletler tarafından kurulduğundan dolayı imparatorluk genelinde tütün üretimini arttırma veya kaliteli tütün üretimine yönelik üreticileri destekler nitelikte politikardan uzak durmuştur. Daha çok yasaklayıcı ve baskıcı politikalarla gelirleri arttırma politikası gütmüştür. Bunu yaparken de üreticilerin ellerinde bulunan ürünü düşük fiyata satın alarak tüketicilere yüksek fiyata satması gösterilebilir.⁵⁶ Bu durum da doğal olarak üretici ve tüketiciyi kaçakçılığa yöneltmiştir. İnhisar İdaresi ise tütünden alınacak geliri yükseltme, halka ucuz olduğu kadar kaliteli tütün sağlama ve iç piyasada tütün tarımını geliştirirken ürünü ihracat için önemli bir konuma getirme hususunda çalışmalar yapmıştır. Üreticilerin kaliteli tohumlarla⁵⁷ desteklenmesi, ürettikleri tütünlerin değerinde bir fiyatla alınması ve tüketicilerin ucuz fiyata kaliteli tütün tüketmelerinin sağlanması için yapılan yatırımlar devlet politikasının üretici ve tüketicinin yanında olduğunu göstermektedir (Borlat,

⁵⁴ Yenilik, 22 Temmuz 1948: 1.

⁵⁵ Urfa Postası, 6 Aralık 1946: 1.

⁵⁶ BOA. DH. İD. Dosya No: 95, Gömlek No: 69; BOA. DH. İD. Dosya No: 95, Gömlek No: 60; BOA. Y. PRK. ML. Dosya No: 8, Gömlek No: 71.

⁵⁷ 7 Nisan 1926 tarihinde 803 sayılı "Tütün Tohumu İhracının Meni Hakkında Kanun" çıkarılarak ülke dışına tohum ihracı yasaklanmıştır. Kanuna uymayanların ise tohumlarına el konularak 25 liradan 200 liraya kadar para cezası kesilmesi kararı verilmiştir. Suçun tekrar işlenmesi durumunda ise 2 aydan 1 yıla kadar hapis cezası verilmesi kararı alınmıştır (Resmî Gazete, S. 353).

2013: 41). Bu nedenden dolayı Reji Şirketi döneminde meydana gelen kaçakçılık faaliyetleri şirketin baskıcı ve yasağcı politikalarından kaynaklandığı ifade edilebilirken Cumhuriyet Dönemi'nde ise kısa vadede fazla emek sarf etmeden yüksek gelir elde etme isteği neticesinde kaçakçılık faaliyetlerin meydana geldiği ifade edilebilir.⁵⁸ Reji döneminde önemini büyük oranda kaybeden Türk tütünün itibarını yeniden kazanması için Tütün İnhisarlar İdaresi 1927 yılında Ziraat Fen Şubesi ve Tütün Enstitüsü kurulmuştur. Enstitünün temel amacı, Türk tütünün kalitesini arttırmaktır.⁵⁹ Bu dönemde üretime önem verildiği gibi teknik anlamda da gelişmeler yaşanmıştır. Bu anlamda Reji Şirketi ile İnhisarlar İdaresinin kıyaslanması amacıyla aşağıdaki tabloya bakmakta fayda vardır.

Tablo 7. Reji Şirketi-İnhisar İdaresi Dönemi Teknik Alet Karşılaştırması

	Reji Şirketi Döneminde	İnhisar İdaresi Dönemi (1938)
Sigara Makinesi	35	91
Kıyma Makinesi	-	41
Paketleme Makinesi	12	48
Tütün Paketleme Makinesi	11	51

Kaynak: (Borlat, 2013: 47).

Tabloda yer alan veriler incelendiğinde İnhisar İdaresi döneminde teknik anlamda tütün üreticilerin güçlendirildikleri anlaşılmaktadır.

Sonuç

Türkiye'de tütünün millileştirilmesi politikası doğrultusunda kurulan İnhisarlar Umumi Müdürlüğünün kayıt dışı ekonomi ile yoğun olarak mücadele ettiği illerden biri de Urfa olmuştur. Vilayet genelinde uzun süre yabancı devletlerin imtiyazında bulunan Reji Şirketinin denetiminde olan tütünde kaçakçılık faaliyetlerinin önlenemediği tespit edilmiştir. Cumhuriyet ile birlikte millileştirilen tütünün idaresi için kurulan İnhisarlar Umumi Müdürlüğünün almış olduğu tüm önlem ve tedbirlere rağmen bölgede kayıt dışı ekonominin varlığını devam ettirdiği tespit edilmiştir. Urfa İnhisarlar Umumi Müdürlüğünün kurulmasıyla birlikte Urfa'ya yansımaları arasında kaçakçılık faaliyetlerinde düşüşlerin yaşanması ve modern makinelerle kaliteli üretimin yapılması olmuştur. Uzun yıllardır yabancı sermayenin elinde bulunan tütünün kontrol edilmesi amacıyla görev yapan idare ve kolcular üretici, tüketici ve tüccara karşı sert uygulamalarda bulunmuştur. Şirketin millileştirilmesine yönelik alınan karar diğer

⁵⁸ Akgün, 2 Mayıs 1938: 2; Akgün, 5 Nisan 1938: 2; Akgün, 2 Mayıs 1938: 1.

⁵⁹ BCA. Fon Kodu: 490. 10. Kutu No: 1455, Dosya No: 38, Gömlek No: 1, Sıra No: 4.

vilayetlerde olduğu gibi halk tarafından olumlu karşılanarak uygulamanın iyi sonuçlar doğurması beklentisi oluşmuştur. Nitekim daha önce kolcuların yapmış olduğu keyfî uygulamalar ve usulsüzlüklerin bu dönemlerde görülmediği tespit edilmiştir. Yine Urfa'da bulunan tütün atölyesine daha kaliteli tütün elde etmek amacıyla modern makinalar alınmıştır. Bölgede artan tütün üretimi sonucunda sigara kâğıtlarının üretimi amacıyla bölge kadınları için istihdam alanı oluşmuştur. Millî ekonomi politikası çerçevesinde kaliteli tütün üretimi hedeflenerek Türk tütününün eski önemini kazanması sağlanmaya çalışılmıştır. Bu doğrultuda üreticiyi kaliteli tütün üretimi konusunda desteklemeler yapılmıştır. Bunlara örnek olarak ise kaliteli tütün tohumunun dağıtılması gösterilebilir. Rejinin aksine düşük fiyata kaliteli tütün üreterek iç tüketicilere ucuz fiyata tütün tüketme imkânı tanınmaya çalışılmıştır. İç piyasaya yönelik bu gibi politikalar izlenirken dış piyasada ise Türk tütününün önemli bir ihraç maddesi haline gelmesi için çalışmalar yürütülmüştür.

Urfa'nın bazı bölgelerinde bulunan araziler kaliteli tütün üretimi için son derece elverişlidir. Ancak TBMM tarafından 10 Haziran 1938 tarihinde kabul edilmiş Tütün ve Tütün İnhisarı Kanunu'nun 11. Maddesinde tütün ekiminin kısmen veya tamamen yasak olduğu bölgeler arasında Urfa'nın da olduğu belirtilmiştir. Yine aynı maddede Gümrük ve İnhisarlar ve Ziraat Vekillerince bu yasağın kaldırılmasına yönelik karar alma yetkisinin olduğu belirtilmiştir. Kanunda belirtilen hükümler veya Gümrük ve İnhisarlar ve Ziraat Vekillerince alınan karar bölgede Urfa İnhisarlar Umumi Müdürlüğü tarafından uygulanmaktadır. Kanunda Urfa bölgesinde tütün ekiminin yasaklanmış olmasına rağmen muhtemelen Gümrük ve İnhisarlar ve Ziraat Vekilleri tarafından Urfa'nın ismi geçen bölgelerde tütün ekimine müsaade ettiği yorumu yapılabilmektedir. Daha önceleri Urfalılar Cülmen, Tatar, Cülap ve Paşabağlar köylerinde kaliteli tütün üretimi için son derece elverişli olan arazilerde tütün ekimini yasaklamıştır. Maddi açıdan geliri yüksek olan tütün yerine yapılan masraflarını bile karşılayamayacak kadar gelir getiren sebze ekimine zorlanması, halk arasında Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesine karşı tepkinlerin oluşmasına neden olmuştur. Bölge halkının sınır bölgesinde olması, kayıt dışı ekonomiyi geçim kapısı olarak görmesi ve kısa vadede fazla emek sarf etmeden yüksek gelir elde etmek istemesi gibi nedenlerden dolayı bölgede kaçakçılık faaliyetleri artmıştır. Bilhassa bu gibi faaliyetlerin 1931 yılından sonra artışa geçtiği tespit edilmiştir. Urfa'nın Akçakale, Harran, Germuş, Birecik ve Nizip gibi bölgelerde kaçakçılığın bir diğer ifadeyle tütün alanında meydana gelen kayıt dışı ekonomiyle yürütülen mücadelede ise istenen başarının İnhisarlar İdaresi Umumi Müdürlüğü döneminde de sağlanamadığı tespit edilmiştir. Genel anlamda 1925 ile 1950 yılları arasında Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğü'nün denetimi altında olan tütün ve sigara alanında meydana gelen bu sorunlar ülke genelinde tütün alanında yaşanan sorunları yansıtmıştır. Urfa İnhisarlar İdaresi, Reji İdaresi döneminde yaşanan bu gibi sorunların ortadan kaldırılması amacıyla teşkilatlandığı ilk yıllarda bu gibi sorunların çözümüne odaklanmıştır. Bilhassa İnhisarlar İdaresi 1930'lı yılların başlarında Malatya ve

Diyarbakır Tütün Atölyelerini kapatarak ve bölgelerdeki tütün üretiminin Urfa Tütün Atölyesine devredilmesi gibi adımlar atarak idari sistemi tek elde toplamaya çalışmıştır. Bu atölyeye modern makinalar getirterek üretimde kalite ve üretimin artırılması hedeflenmiştir. Ancak daha sonraları idarenin uygulamış olduğu politikalar ve halk içerisinde kaçakçılığı geçim kapısı olarak gören kesimle yürütülen mücadelede istenen başarının tam anlamı ile elde edilmesini engellemiştir. Ancak Reji İdaresi dönemine nispeten İnhisarlar Umumi Müdürlüğü döneminin Urfa İnhisarlar tarafından kabul gördüğü bir süreç olmuştur. Nitekim Urfa İnhisarlar Tütün Atölyesi Müdürlüğünün 1950 yılından sonra uzun süre görevine devam ettiği tespit edilmiştir.

Kaynakça

Arşiv Kaynakları

- BCA. Fon Kodu: 030. 18. 1. 1. Dosya No: 12, Kutu No: 67, Sıra No: 11.
BCA. Fon Kodu: 030. 18. 1. 1. Dosya No: 16, Kutu No: 75, Sıra No: 11.
BCA. Fon Kodu: 030. 18. 1. 2. Dosya No: 27, Kutu No: 30, Sıra No: 14.
BCA. Fon Kodu: 030. 10. 0. 0. Dosya No: 180, Kutu No: 224, Sıra No: 6.
BCA, Fon Kodu: 030.0.018, 1, Dosya No: 107, Kutu No: 103, Sıra No: 4
BOA. A.) DVN. MKL. Dosya No: 18, Gömlek No: 9.
BOA. A.) MKT. MHM. Dosya No: 490, Gömlek No: 22.
BOA. BEO. Dosya No: 4219, Gömlek No: 316355.
BOA. BEO. Dosya No: 4290, Gömlek No: 321729.
BOA. BEO. Dosya No: 4219, Gömlek No: 316355.
BOA. BEO. Dosya No: 4016, Gömlek No: 301197.
BOA. BEO. Dosya No: 4199, Gömlek No: 314863.
BOA. BEO. Dosya No: 4203, Gömlek No: 315158.
BOA. DH. İD. Dosya No: 95, Gömlek No: 69.
BOA. DH. İD. Dosya No: 95, Gömlek No: 60.
BOA. HR. İD. Dosya No: 290, Gömlek No: 50.
BOA. İ. MMS. Dosya No: 43, Gömlek No: 1755.
BOA. İ. MMS. Dosya No: 44, Gömlek No: 1836.
BOA. İ. MMS. Dosya No: 48, Gömlek No: 2048
BOA. İ. MMS. Dosya No: 44, Gömlek No: 1815.
BOA. MV. Dosya No:165, Gömlek No: 11.
BOA. MV. Dosya No: 9, Gömlek No: 54.
BOA. Y. A. RES. Dosya No: 4, Gömlek No: 70.
BOA. İ. DH. Dosya No: 1295, Gömlek No: 102149.
BOA. Y. PRK. ML. Dosya No: 7, Gömlek No: 36.
BOA. Y. PRK. ML. Dosya No: 8, Gömlek No: 71.
BOA. Y. A. RES. Dosya No: 19, Gömlek No: 56.
BOA. Y. A. HUS. Dosya No: 175, Gömlek No: 62.
BOA. HR. İD. Dosya No: 2104, Gömlek No: 6.
BOA. BEO. Dosya No: 4138, Gömlek No: 310288.

- BOA. HR. İD. Dosya No: 2104, Gömlek No: 56.
 BOA. İ. MMS. Dosya No: 185, Gömlek No: 10.
 BOA. MV. Dosya No: 235, Gömlek No: 75.
 BOA. İ. MMS. Dosya No: 169, Gömlek No: 22.
 BOA. MV. Dosya No: 179, Gömlek No: 32.
 BOA. Y. A. RES. Dosya No: 4, Gömlek No: 70.
 BOA. Y. PRK. ML. Dosya No: 14, Gömlek No: 103.

TBMM Zabıt Cerideleri

- TBMM, Zabıt Ceridesi, D. 1, C. 26, s. 316.
 TBMM, Zabıt Ceridesi, D. 1, C. 17, Sayısı: 7, s. 1.
 TBMM, Zabıt Ceridesi, D. 3, C. 3, s. 165-166.
 TBMM. Zabıt Ceridesi, D. 3, C. 20, S. 1531.
 TBMM. Zabıt Ceridesi, D. 5, C. 26 s. 76-92
 TBMM, Zabıt Ceridesi, D. 4, C. 11, s. 35

Kıtaplar

- Balkan, İ. (2011), *Yine Kolcular Döndü Mü? Son Tütüncü Öldü Mü?* İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
 Bluhm, D. (2019), *Kolomb'dan Davidoff'a Tütün.* (Çev. Yılmaz, Zehra Aksu), İstanbul: Kolektif Yayıncılık.
 Develioğlu, F. (2007), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat.* Ankara: Aydın Kitapevi.
 Doğruel, S. Doğruel, F. (2010), *Osmanlı'dan Günümüze Tekel.* İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı Yayınları.
 Ekinci, M. F. (2008), *Türkiye'nin Mali İntihar – Kapitülasyonlar ve 1838 Balta Liman Ticaret Sözleşmelerinden Sevres Antlaşması'na.* Ankara: Platin Yayınları.
 En-Nablusi, Abdülğani, (2021), *Tütün Risalesi,* (Çev. Muhammet Emin Efe, Ahmet Şenharputlu), 1. Baskı, Dergâh Yayınları, İstanbul.
 Halep Vilayet Salnamesi, Hicri: 1305.
İstihbarat Bülteni, İnhisarlar İdaresi, (1941), C. 8, S. 110,
 Kâtip Ç. (2008), *Mizanü'l-Hakk Fi İhtiyari'L-Ehakk,* (Çev. GÖKYAY, Orhan Şaik, ULUDAÇ, Süleyman), İstanbul: Kabalıcı Yayınevi.
 Kazgan, H. (1984), "Osmanlı İmparatorluğunda Tütün Tekeli", *Ekonomi Ansiklopedisi*, Cilt 3, Paymaş Yayınları, İstanbul: 1984.
 Kuş, S. (2014), *Tütün Kontrolü ve Ticaret İhtilafı,* Ankara: Yeşilay Yayınları.
 Kürkçüoğlu, A. Cahit, Güler, S. E. (2010), *Tarih ve Turizm Şehri Şanlıurfa.* Şanlıurfa: ŞURKAV Yayınları.
 Kürkçüoğlu, A. C. Kürkçüoğlu, S. S. (2017), *Şanlıurfa Kültür ve Turizm Varlıkları.* Şanlıurfa: Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı Yayınları.
 Novıçev, A. D. (1979), *Osmanlı İmparatorluğu'nun Yarı Sömürgeleşmesi,* (Çev. Dinçer, Nabi), Ankara: Onur Yayınları.
 Öcal, M. H. Güler, S. E. ve Mızrak, R. (2001), *Şanlıurfa Kültür Sözlüğü,* Şanlıurfa: ŞURKAV Yayınları.

- Ökçün, G. (1981), *Türkiye İktisat Kongresi, 1923 İzmir, Haberler-Belgeler-Yorumlar*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- Pamuk, Şevket, (2018), *Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913)*, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Üner, M. E. (2019). “Halep Salnamelerinde Suruç Kazası” (Editör Abdullah EKİNCİ) *Harran ve Çevresi Tarihi*, 361-376.
- Sanal, A., Egeseli, Hakki., Şimşek, E. (1964), *Gümrük ve Tekel Kaçakçılığı Mevzuatı ve Tatbikatı*, Ankara: Yargıçoğlu Matbaası.
- Sevimay, Hayri R., (1995), *Cumhuriyete Girenken Ekonomi – Osmanlı Son Dönem Ekonomisi*, İstanbul: Kazancı Hukuk Yayınları.
- TBMM Albümü 1920-1950*, (2010), C. 1, TBMM Yayınları.
- Türkiye’de Tütüncülük*, (1986), *Tekel Tütün*, Ankara: Tütün Mamulleri Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğü.
- Uzun, Ö. (2010), *Tütün ve Sigaranın İktisadı*, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım Basımevi.
- Yılığür, E. (2015), *Roman Tütün İşçileri*, İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Yılmaz, F. (2007), “Tütün Üzerine Düşünceler: Batıda ve Bizde”, *Tütün Kitabı*, (Ed. Emine Gürsoy Naskali), İstanbul: Kitapevi Yayınları.
- Zeki, S. *Türkiye’de Tütün – Ziraat, Sanaat ve Ticareti*, Cumhuriyet Matbaası, İstanbul: 1928.

Makaleler

- Alev, G. Çakmak, F. (2019), “Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Türkiye’nin Güney Sınırında Gerçekleştirilen Kaçakçılık Faaliyetleri”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (21)3: 683-714
- Aslan, D. (2005), “Dünyada ve Türkiye’de Tütün Kontrolünde Yeni Bir Dönem Başladı: Tütün Kontrolü Çerçeve Sözleşmesi”, *Sürekli Tıp Eğitimi Dergisi*, 14(1): 19-21.
- Atsız Sezik, H. Can, H. Aras Kılınç, E. (2016), “Tütün ve Tütün Ürünleriyle Mücadele”, *Klinik Tıp Hekimliği Dergisi*, 8(6): 42-47.
- Benek, S. Baydemir, R. (2019), “Urfalıların Meşhur Baharatı: İsoot”, *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, (11)35: 42-48.
- Borlat, B. (2019), “Cumhuriyet Dönemi Tütün ve Sigara Kaçakçılığı Bağlamında Suriye Sınır Güvenliğine Bakış (1923-1940)”, *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, (4)2: 357-376.
- Demir, K. (2019), “II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Basınında Tütün Tarımı ve Reji Şirketi”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 22(41): 419-445.
- Demirbilek, S. (2012), “Tek Parti Döneminde İnhisarlar (1923-1046)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XII(24): 203-232.
- Eroğlu, O. (2010), “Osmanlı Devleti’nin Son Dönemlerinden Cumhuriyet’in İlk Yıllarına Kamu Maliyesi”, *Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, (12)0: 57-89.

- Gölçek, Ş. G. Gölçek, A. G. (2019), “Erken Cumhuriyet Dönemi Tekel Uygulamaları: 1920-1950 Döneminde Tuz, İspirto ve İspirtolu İçkiler İle Kibrit”, *CTAD*, (15)30: 253-288.
- Gök, Selahaddin, Kılınççeker, Özlem, “Cumhuriyet Halk Partisi İntihap Mahali Raporlarına Göre Urfa’da Siyasi, Sosyal ve Ekonomik Hayat (1944-1948)”, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (8)2: 625-637.
- Güler, S. E. (2011), “Süryani Mar Petrus ve Mar Paulus Kilisesi Osmanlıca Mezar Kitabeleri”, *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, (4)11: 57-60.
- Güzel, A. (2016), “Tütün Bitkisi ve Farmakolojik Özellikleri: Gerçekten Şeytan Otu Mu?”, *Güncel Göğüs Hastalıkları Serisi*, (4)1: 22-26.
- Güzel, Abdülkadir. (2012), “1927 Tarihli Urfa Salnamesinin Tarihi Coğrafya Özellikleri Bakımından Değerlendirilmesi”, *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (11)1: 231-262.
- İnanan, F. Şahin, D. (2017), “Arkeopark – Osmanlı Lüleleri Osmanlı’da Tütün Keyfi”, *Uludağ Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (18)31: 33-54.
- Kalaycı, M. Öztürk, E. (2017), “18. Yüzyıl Osmanlı Coğrafyasında Tütünün Sosyo-Kültürel Zeminine Dair Bit Metin: Ebu Sehl Nu’man Efendi ve Tahlilu’d-Duhan Adlı Risalesi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (58)1: 1-45.
- Karaçor, Z. Kaya, P. H. Aydın, M. (2019), “Osmanlı İmparatorluğu’nda Özelleştirme Faaliyetlerine Örnek Olarak Reji Tütün İdaresi”, *Niğde Ömerhalis Demir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (1)3: 18-28.
- Karagöz, F. G. (2020), “17. Yüzyılda Mühimme Defterleri ve Ayntab/Antep Şer’iye Sicilleri Örneklerinde Kahvehanelerin Kapatılması ve Tütün Yasaklarının Uygulanması”, *Hacettepe Hukuk Fakültesi Dergisi*, (10)2: 494-554.
- Keskinkılıç, E. (2013), “İki Türk Hanedanlığında Özelleştirmenin Serüveni: Osmanlı Devleti’nde ve Kaçarlar’da Tütün İmtiyazı ve Tepkiler”, *Turkish Studies Dergisi*, (8)11: 175-192.
- Köse, R. (2020), “Cumhuriyet Döneminde Doğu Sınırlarında Kaçakçılıkla Mücadele (1923-1950)”, *Journal of History School Dergisi*, 46: 1556-1588.
- Metinsoy, M. (2020), “Sosyal Kaçakçılık: Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Tekellere Direniş”, *Siyasal: Journal Of Political Sciences Dergisi*, (29)2: 247-269.
- Öğüt, T. (2011), “Millî Sınırların Oluşumu Sürecinde Güneydoğu Anadolu’da Kaçakçılık Ekonomisi”, *Marmara Üniversitesi İ. İ. B. F. Dergisi*, (XXXI)II: 91-122.
- Saylan, Şenol, (2020), “17. Yüzyıl Osmanlısında Bir Tütün Müdafaası: Ahmed Devleti’nin Risâletü’l-İnsâfiyye fi Bahsi’d-Duhâniyye Adlı Risâlesi”, *AİBÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (8)1: 27-57.
- Seydioğulları, M. (2010), “Dünyada ve Türkiye’de Tütünün Tarihçesi, Üretimi, Ticareti ve Temel Politikaları”, *Tütün ve Tütün Kontrolü*, 10: 2-20.
- Şen, Mesut, (2007), “Tütünle İlgili Kelimeler Üzerine”, *Tütün Kitabı*, (Editör: Emine Gürsoy Naskali), Kitapevi Yayınları, İstanbul: 203-220.
- Şükrü, R. (1936), “Türkiye Tütün İnhisar İdaresinin Devlet Maliyesi ve Ulusal Ekonomi Bakımından Ehemmiyeti ve Yabancı Tütün İnhisarları İle Mukayesesi”, *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, II: 75-97.

- Taş, Hülya, (2007), “Bursa’da Tütün Ekimi, Hasadı ve Tütünle İlgili İnanç ve Gelenekler”, *Tütün Kitabı*, (Editör: Emine Gürsoy Naskali), Kitapevi Yayınları, İstanbul: 557-566.
- Tanık, İ. H. (2019), 1950’li Yıllarda Urfa’da Basın”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(43): 516-524.
- Yaman Öztürk, M. Ertürk Keskin, N. (2013), “Tütün Sektöründe Yabancı Yatırım: Reji Deneyimi Işığında Bugünü Anlamak”, *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 2: 92-118.
- Yıldırım, Y. (2016), “Urfa’nın 1934-1951 Arası Sosyo-Kültür Yaşamında Mihenk Taşı Bir Kurum: Urfa Halkevi”, *Şanlıurfa Kültür Sanat Tarih ve Turizm Dergisi*, (9)26: 14-19.
- Yurtoğlu, N. (2018), “Türkiye Cumhuriyeti’nde Tütün Tekeli ve Sigara Fabrikalarının Tarihsel Gelişimi (1923-1950)”, *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, (5)17: 81-116.

Tezler

- Ceylan, İ. C. (1995), *Türkiye’de Tütün Politikasının Tarihsel Gelişimi*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Çakır, D. (2019), *Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Karadeniz’de Tuz Kaçakçılığı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ordu.
- Gökdemir, O. (1994), *Aydın Vilayeti’nde Tütün Rejisi*, Basılmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir.
- Göktaş, L. S. (2016), *Şanlıurfa ve Konya İllerinin İnanç Turizmi Potansiyelleri ve Halkın İnanç Turizmine Bakışı Açısından İki İlin Karşılaştırılması*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Gürdamar, E. (2019), *Cumhuriyet’in İlk Yıllarında Tütün Politikaları*, Basılmamış Doktora Tezi Tezi, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Keskinkılıç, E. (1997), *Osmanlı Düyun-ı Umumiye İdaresi’nin Kuruluşu, Gelişimi, Çalışması, Safhaları ve Osmanlı Devletine Etkileri*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Tanık, İ. H. (1019), *Demokrat Parti Döneminde Urfa (1950-1960)*, Basılmamış Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Şanlıurfa.

Gazete Haberleri

- Akgün Gazetesi.
Resmi Gazete.
Urfa Postası Gazetesi.
Ulusal Gazetesi.
Yeni Işık Gazetesi.
Yenilik Gazetesi.

Web Kaynaklar

Salt Araştırma-Fotoğraf Arşivi, Osmanlı Bankası Arşivleri,
<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/102559>
<https://www.facebook.com/MehmetSadikAlican/posts/4053174894757685>,
Erişim Tarihi: 28.05.2021.

Ekler

EK-1: Kürkçüzade Ahmet Bican Efendi tarafından 1900 yılında yaptırılan “Yemen Askeri Mustafa Ağa Hanı” ve “Ahmet Naci'nin Garajı” olarak isimlendirilen han bir dönem İnhisar İdaresi için atölye olarak da kullanılmıştır.

Kaynak:

<https://www.facebook.com/MehmetSadikAlican/posts/4053174894757685>,

Erişim Tarihi: 28.05.2021.

EK-2: Urfa Tütün İnhisarı İdaresi Atölyesinde paketleme işlemi yapan işçiler.

Kaynak: Salt Araştırma-Fotoğraf Arşivi, Osmanlı Bankası Arşivleri, <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/102559>, Erişim Tarihi: 28.05.2021.

EK-3: Urfa Tütün İnhisarı Atölyesi alışanları

